

א. המחלוקת כיצד לשפוט את הדור

'כיצד לשפוט את הדור?' כך פחות או יותר ניסחו בחוגים רחבים של יראי ה' את השאלה איך להתייחס למציאות רבת התמורות והמאורעות במאה-מאה-יחמישים השנים האחרונות. דור (בפרט בהקשריו התנ"כיים) הוא מושג טעון מאוד ויהודי מאוד, בשונה מן המושג "הסטוריה", שהנו מושג ניטרלי. מי שעוסק ב"דור" אינו מתייחס ל"דברים שקורים", ואינו מסתכל על האנשים כעל 'הדמויות הפועלות' – ניסוח המעלה בדמיון מין מרינוטות מופעלות במשחק בין כוחות עצומים – אלא רואה את האנשים כבעלי תפקיד, וכנשפטים לפני ה' אם ממלאים הם את תפקידם. ובעיקר, דור הנו מושג הקובע, כי המצע לכל אפיון יהודי של תקופה ותפקידיה, הוא תלותם ושותפותם בשלשלת הדורות המגיחה מן העבר הקדום אל עתיד פלאי.

על רקע זה מוכרות שתי גישות עיקריות החוצות את מחנה נאמני ה' וקדושת ישראל. גישה אחת מתייחסת למציאות כפשוטה, וטוענת כי זה דורות אחדים חלק נכבד מבני עמנו בוגד בנאמנות ובשליחות היסודית של ישראל בעולם, ומתנכר לברית שכרת עמנו ה' אלקינו בחורב. ואף כי אפשר שבבואנו לדון את היחידים נמצא הרבה צדדים כדי לזכותם בדין, ועל כן יש להתייחס אליהם בסבר פנים יפות, ולקרבתם בעבותות אהבה וכו', אבל אין זה משנה את הגישה לכלל. הגישה הבסיסית למפעליו של הדור כדור, לתרבותו, ולכל מה שמעסיק אותו, צריכה להיות הסתייגות, ואפילו התנכרות, שלא לומר שנאה.

לעומתה באה גישה שניה וטוענת, כי אין לשפוט את המציאות לפי פשוטה, לפי המזדקר לעין ממבט ראשון. ההשוואה בין ההתכחשות לה' בדורות הללו האחרונים לבין תופעה זו בדורות קדומים (כפי שמצינו הרבה בתנ"ך), הינה שטחית ומלאכותית. ממילא גם הפניית העורף לדור מתוך הביקורת השטחית עליו, גם היא מעושה ואף מכווצת את נשמת ישראל הממאנת להתעלם ממצוקותיו.

ובמה השתנו דורות אחרונים הללו לטובה מדורות ראשונים עליהם ניתך זעמה של הנבואה? השינוי הוא במניע היסודי לחטא, כעת המניע אינו נמצא בתאוות הלב הזרות אלא בחלל שנפער בתוך ההכרה. אבדה לדור הבהירות של הנוכחות האלקית, וממאן הוא לעשות שקר בנפשו ולאחוז במנהג אבותיו כאשר לבו בל עמו.

אמנם בהסבר זה אין די, גם מבקרי הדור החריפים עשויים להודות שזהו שורש הפורענות, אלא שטענתם היא כי דור דור וקשיין, דור דור ונסינותיו, וגם הקושי להאמין בתקופה בה שולטים בכיפה ה'רציונאל' והנגלה, הנו נסיון שיש לעמוד בו. החידוש של המצדדים בזכותו של הדור הוא בכך שאינם רואים פה נסיון כפשוטו, אלא מסתכלים על הסתלקות בהירות האמונה בדורות האחרונים כעל תהליך הרה תוצאות, כעל שבר מחויב

¹ הקורא חדי-העין יוכל לבקר את כל האמור כאן ביקורת נכונה: המאמר הזה רוצה לנסח ולחדד הבדלים בין תפיסות, ובצדק יתפסו אותו כי לשם כך הוא שם כל אחת מהן במיטת סדום, ומתעלם מכך שכל תפיסה שהוא מציג שולחת מוטות כנפיה לכלול במידת מה גם את רעותה (ובכלל קשה לצייר שתהיה מחלוקת עקרונית מוחלטת בין שיטות הנאמנות לתורה); ובכל זאת, נראה ששיטה נשפטת לא רק על פי הכתוב בספריה, אלא לפי הניגון העולה ממנה, לפי ההדגשים והאווירה שלה, ובפרט לפי מה שמחלחל ממנה אל הפריפריה הרחבה של ההמונים המקבלים ממנה את פרנסתם הרוחנית.

המציאות המאפשר דילוג אל עתיד שהנו חידוש מהותי לעומת כל מה שקדם לו, ובעצם השבר עצמו הנו כבר תחילת אותו תהליך.

נראה כי שני שינויים למעליותא צומחים בעקבות הסתלקותו של האור הקודם:
א. השמים מתפנים ונטהרים מדמיונות שוא, מצוירים אודות נוכחות בוטה / אלימה / נטולת רוממות, ומעתה יש לקוות כי יתנוצץ בהם קדש אמתי ומזוכך.

ב. האדם משתחרר מלפיתה שפעמים רבות פעלה רק על חיצוניותו, ומעתה מתחיל בירור נוקב מי אנחנו כשלעצמנו, בירור שאמור לחשוף את עומק צלם האלקים שבנו.

באמת הא בהא תליא: רק האדם המקורי הקשוב לנשמתו, זה שיצמח בסוף הבירור הנוקב שבינו לבין עצמו, רגיש דיו כדי להבחין ולהזהות עם אלקות שסר מעליה לבוש שק; ואל יהא דבר זה קל בעיניך, שכן אותו לבוש אמנם העכיר את 'תדמיתה', אבל סוף סוף גם המחיש אותה, והקל את הגישה אליה.

(את כל האמור כאן אפשר לצייר גם מן הכיוון ההפוך, מהאדם אל ה'. האדם שהתרומם ושכלו רחב, מאס בשמים כפי שהצטיירו אצלו עד אז. כיוון שחש את טוב טעמו של השכל הבהיר, הצטייר לו כי תיקון אמתי אינו בא בדרך של עימות ואלימות והכנעה, אלא בדרך של שכנוע והסכמה פנימית. ממילא, האלקות שהצטיירה עד אז כעומדת מולו ומתעמתת אתו, נדרש ממנה כעת לסור מדרכו. הציור השני הנו 'אופטימי' יותר, כבר כעת מבחין הוא ברוממות אצל האדם, בהתנשאות לעומת מצבו הירוד בעבר, לעומת הציור הראשון שזיהה בעיקר הזדמנות לשינוי, אבל בעיקרם עולים שני הציורים בקנה אחד, ולא נעסוק כאן בחילוקים שביניהם.)

הדבקים בפרשנות הזאת, ומסתכלים באספקלריא כזאת על הדור, אפילו יביאו להם חבילות חבילות של ראיות עד כמה שום דבר טוב ושום חידוש מרענן אינם מתקמים בתוך חורבן האמונה בו הדור שרוי, לא יעזבו את תפיסתם. את האמת שבה יודעים הם על בשרם, מתוך ייסורי נפשם מכירים הם כמה יש בכפירה כוח מצרף, ומתוך עולמם הפנימי יודעים הם כמה בריאות נפשית יש בחופש, כמה כנות יש במידות טובות טבעיות, ואינם מסכימים להתייחס לכל זה כאל חטא שצריך לשכוח אותו ולהעקר ממנו. לכן גם לא יתכחשו לכל בני הדור אשר נסחפו־נשאבו למוטט את בניין האמונה שהנחילום אבותיהם, ולא יוכלו לראות בהם עיוות דוחה שנוח לו שלא נברא.

ב. הסכנות שבשיפוט החיובי

ובכל זאת, הרי כך אסור שיימשך ואי אפשר שיימשך, ואם חס וחלילה יימשך כך, שוב לא תהיה זאת רק 'בעיה שלהם', של עוזבי ה'. כביכול אמיתות האמונה עמדה כאן למבחן נועז, לבדוק עד כמה טבעית היא לאדם, וכשלה במבחן הזה, ההדרדרות לא יצרה מהפך מיניה וביה. וגם אם נתרץ שהתהליך ארוך ממה שחשבנו, וסוף סוף תבוא התנערות לתשובה דוקא מתוך השקיעה הנוכחית, אבל מה עד אז? להתעלם אי־אפשר, ואם אין מתעלמים (וגם לא כועסים ושונאים), הרי בזה נהיים שותפים לתהליך ההידרדרות ומושפעים ממנו.
על כן המשימה העיקרית שלקחו על עצמם אותם מאמינים, שגם מאמינים כל־כך בעם ישראל, היא לתת פרשנות החושפת את העומק של תהליכי הדורות האחרונים. הטוב ביותר יהיה אם הפרשנות הזאת תתקבל על דעתם של בני הדור, שכן תהיה היא אז מאיץ להביא את ההעלם לגילוי, ותכוון באופן של 'לכתחילה' – תוך

חסכון בהרבה משברים וניסויי נפל – לטבעיות ישראלית אמתית, ולדעת אלקים שהיא צלולה ורחבה כאחת. אבל גם אם הפרשנות הזאת לא תצליח לשנות בפועל את פני הדור, בכל זאת, למצער, שכרה בצידה גם כאשר היא נשארת צופה מבחוץ. דומה היא לפס קול המדובב סרט, ומאפשר לאנשים לצפות בו. מעתה ייתפס מראה העיניים שלא כפשוטו, מפני שהקולות המלווים אותו עוזרים לראות ללב. כעת יוכלו נאמני ה' לא להתנכר ולא לשנוא, ואולי אפילו להזדהות, ועם זה תחסך מהם ההשפעה השלילית. אכן, זה איננו פתרון מושלם, מראה העיניים של הסרט מושך יותר ושתלטי יותר על הנפש ממה שחודר אליה דרך שמיעת האוזן את פס הקול, וצריך לטפח "מוחין חזקים" כדי שלא להתפתות לו, אבל בין האפשרויות האחרות נראית האפשרות הזאת עדיפה. מה עוד שיש לקוות כי מתוך המחונכים בדרך זו, יצמח כוח חזק ומשמעותי דיו כדי להשפיע על התהליכים שבפועל, אף אם לא יצליח ליצור מהפך בדרך החשיבה של אלו שאינם רואים את הדברים אתו עין בעין.

ג. ההשלכות מהשיפוט האמור על עצם האמונה בה' – ושיפוטן

לאחר כל האמור יש לומר שצורת השיפוט הזו את הדור אינה רק מלבבת, ויש תחושה כי אין בידה להציג תמונה שלמה. אפשר היה לומר כי 'כאב הבטן' נובע מכך שבפועל הדברים אינם מתקבלים על לבם של אלו שאותם 'מפרשנים', והללו בדרך כלל מתעלמים בתוקף מהשיפוט המחלק בין חיצוניותם המפנה עורף לפנימיותם שואפת הגדולות. אבל נראה כי תחושת החסר מתחילה עוד לפני ש'יורדים לשטח' ורואים שהדברים אינם מתקבלים בקלות. קיים חשש מעיק כי השיפוט המוצג כאן, איננו ממצה, למרות כל מורכבותו, ואף יש בו משהו מלאכותי (או שמא הדור עצמו, ולא רק השיפוט שלנו אותו, כבר עבר את השלב בו חש כי שאיפותיו הן נעלות ומזוקקות, ומרגיש שהיתה כאן החטאה רצינית, ושוב אינו מצליח להזדהות עם אותה רוח גדולה שסחפה אותו לפני שנות דור).

על מה נשים את האצבע, איפה נקודת התורפה?

לשם כך אולי יש צורך להפליג קצת להפשטות: אם הדברים הם כפי שהוצגו, הרי כעת אנחנו במהלך של התעלות, ודורות שיופיעו לאחר המשבר יהיו שונים מדורות שלפניו. דעתם את האלקים תהיה זכה ורחבה יותר, וליבם ישר כאשר עשה אותו אלקים, ומאליו וממילא נאמנת רוחם את ה'. מה הסך-הכל של תמונה זאת? הרי היא בבחינת "והלכת בדרכיו" – מה הוא רחום אף אתה רחום וכו', ובמילים אחרות: "האדם היה כאחד ממנו" (בחינת "אני אמרתי אלהים אתם"), כי אחרי התשובה מחטא אדם הראשון זדונות נעשים לזכויות, והאדם זוכה להתעורר אל החיים אליהם נועד, להדמות לבוראו, להיות בצלמו וכדמותו. איש המעלה הלא הוא הנביא, והנביא שליח הנהו, ו"שלוחו של אדם כמותו", וכן האומה בכללה ממלכת כהנים היא, שלוחת ה' לעולם, המשולה ללבנה המביאה את אור החמה ליושבי חושך. וככל שאדם מזוכך יותר ומשקף יותר את בוראו, כך יכול הוא יותר להיות חופשי ויוצר מכוח אלקים שבקרבו, וכך ראוי לו יותר להאמין לעצמו, ליושר לבבו.

ומגובה אויר הפסגות הזה, כיצד מצטייר לו העבר על מלחמת היצר שבו, על הנחתו הפשוטה כי יצר לב האדם רע מנעוריו, אשר אז כל מה שמזוהה כמתאים לה', ממילא אינו מתאים לנטייה הטבעית? מצטייר הוא כילדות שסוף סוף בגרנו ממנה. רע היצר בנעורים, אבל אחר כך מבשילה ההכרה ובידה למשוך את היצר אחריה.

וכעת נלך עוד צעד: ככל שהאדם עולה ומתקדם במסילה זו שהתוונו פה, תפיסתו את ה' נעשית פחות ופחות אישית, יותר ויותר מופשטת. ה' נתפס פחות כמישהו ויותר כמשהו. שהרי תדמית אנושית נרקמת על רקע יחסי אנוש, ויחסי אנוש היינו יחסי גומלין. כאשר יש שנים שונים זה מזה המחפשים זה את זה, ומתאמצים להיות זה עם זה וללכת זה לקראת זה, יש בתוך התהליך הזה הרבה 'פני אדם' – "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם". אולם כאשר ההידמות לה' גוברת, אפשר לדבר על פני אדם בעיקר כלפי האחרים, מה הוא מרחם על אחרים אף אני כן, אבל בינינו לה' יותר ויותר מצטיירת אמיתותו, היותו אמת יציבה ו'הכרחית' הסוחפת כל ואינה מותירה אופציה אחרת, ולפיכך גם יש לצפות ממנה להתנהגות עקבית. ה' מצטייר יותר ויותר כ"נצח ישראל [אשר] לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם". יחס כזה מתפתח גם למציאות כולה: הציפיה ממנה היא שתלך ותחלץ מהסתבכויותיה והרפתקאותיה ותנהג כפי יושרה הפנימי כאשר עשה אותה האלקים, ומי שיותר שקט ואיתן ברוחו והולך בטח, ופחות מסתבך ונכנס להרפתקאות, הנו יותר קיים ואחוז בנצח, ופחות חי ותוסס. [האבחנה שכאן מומחשת היטב כאשר רואים שבפרק א' של ספר בראשית מוצגים עולם ואדם הברואים ופועלים כדבר ה' ורצונו, בסדר ובמשטר, ועל כן הכל שם טוב מאוד, ואילו בפרק ב' (ואילך, עד סוף סיפור גן עדן) מתואר עולם מגוון המסור לבחירתו של אדם, ועל כן שם יש טוב ורע. בהתאם לכך בפרק א' האלקים מוצג כמופשט ומרומם, הוא ציוה ונבראו, ואילו בפרק ב' יש לשונות הגשמה רבות, והיוצר מדמה עצמו ליצורו, ואין כאן המקום להאריך, עיין מאמרנו "אהב אדמה" בספר אדמה שמים ותהום].

דוגמא להפשטה המפקיעה את הממד האישי היא היחס לתשובה: אם התשובה התפרשה עד כה כהתפייסות לאחר נתק, הרי כעת כבר מבינים שהתשובה היא דבר מוחלט שקדם לעולם ומונח בתשתיתו. כל-כולה של המציאות היא תנועה כלפי מעלה, חתירה ללא לאות וללא הפסק, ואף אי-אפשר שיהיה אחרת, כי הכל בא מן האלקים והכל שב אל האלקים. השב בתשובה בעצם פותח את המודעות שלו ומאפשר לזרימה הזאת לשטוף דרכה. בהתבוננות כזאת מבינים כי לא אדם הוא ה' להנחם על הרעה, ואין צורך לפייסו, אדרבא הוא "המניע הבלתי מתנועע" המניע את כוח התשובה האין-סופי (השווה את האמור כאן להבנה שמגלים כלפי ההתכחשות לה', כמתואר לעיל, וכאמור לעיל אותה הבנה יודעת כי אתה החוטא בפנימיותך מתכוון למשהו שונה בתכלית ממה שמשתקף באופן חיצוני ממעשיך שבפועל).

וכך משתנה גם היחס הנפשי לתפילה, שוב אינה פעולת שכנוע כביכול, ריצויו של ה' כי יאות לעסוק בעולמי שלי ובצרכי, אלא הארה עד כמה כל דבר מספר כבוד ה', וככל שמואר ונחשף עד כמה כל ענייני העולם הזה אינם אלא התגלות ה', ולא צרכים פעוטים של מה בכך, ממילא שופע בהם מקורם ומיתקנים הם מכל פגמיהם. לאור זה, כשנחפש את היעד הסופי של כל עלית העולמות הזאת המתוארת כאן, נוכל להשתמש בלשון הזוהר, "לאשתאבא בגופא דמלכא". או אז "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא". אם נרצה לצייר זאת במושגים אנושיים-נפשיים, נאמר שככל שהיצורים עולים יותר, כך פחות ופחות מרגישים את ה' מחוץ להם, ופחות ופחות מתייחסים אליו כ'אתה'. יכולים הם לומר כנביאים: "כה אמר ה'", "אני ה'", בידועם שהאמת היחידה של

קיומם היא ה' עצמו. יודעים הם על בשרם כי הנם "אפשרי-המציאות" שמציאותם מתקיימת רק מכוחו של "מחויב המציאות", ואפשר אפילו לומר כי מודע להם שכל קיומם אינו אלא נביעת האין-סוף.

האם הלב נענה לחזון הזה, מתלהב ממנו ומוכן לרוץ אחריו להגשימו? סבורני שלא, למרות כל הרוממות שבו. התקדמות הדברים המוצגת כאן מרוקנת את התקשורת עם ה' מכל מה שהדת ידעה – ואף היה לה האומץ – להוסיף על הפילוסופיה. הלז של חיים דתיים, בכל רמה שהיא, הוא ההדדיות. חיים דתיים מיוסדים על קשר בין שונים שאינם נמוגים זה בזה. יותר מזה: מה באמת מאפיין ומייחד את החיים הדתיים היהודיים, ונותן להם את צביונם ואת עומקם? הלא זה שהם מטפחים מאמץ לקשר הדדי בין שניים שיש ביניהם פער אין-סופי, ועם זה משיכה עמוקה שמתעקשת לגבור על הפער.

מכאן אוצר המונחים העשיר שהתייחד לקשרים שבין אדם לה': קבלת עול, שמיעה בקול, חרטה, מחילה, תשובה, אהבה, יראה, תחינה, מסירות, דבקות ותמימות.

המושגים הללו משדרים מנגינה שונה מזאת שעלתה מן האידאלים שאוזכרו לעיל. קבלת עול אינה 'הולכת' בקלות יחד עם החופש, ויראה אינה נשמעת דומה להזדהות. המילים הללו מבטאות את תחושת האדם והכרתו עד כמה הוא כשלעצמו – כפי טבעו הפשוט – תלוש ואבוד מאמת ה'; עד כמה זקוק הוא להתערבות של 'מישהו מבחוץ', ותהא אפילו מכאיבה, ועד כמה נכון הוא להציב את חיו מול נוכחות אינטנסיבית של משהו שונה ממנו בתכלית (אמנם אותה הזדקקות ואותה נכונות מעידות על שייכות סמויה עמוקה, ואף-על-פי-כן אין בידי השייכות הזאת להפריך את ממשותו של האני השונה הפונה ממרחק רב מאוד, וראה הערה משלימה בסוף המאמר).

ואמנם, אם ניענה לנטיית הלב הזאת, שהדת נתנה לה מקום (ואפילו מקום של כבוד בראש), ונסכים גם בדעתנו כי הקשר הנכון עם ה' אסור לו שיפסיד את כל המתואר כאן, אסור לו שיהיה עקר מכל חיי היחס העשירים האלה, הרי נבין שההתקדמות ועילוי הדורות אינם יכולים להתמצות או להסתפק בהזדהות הולכת וגוברת עם "אני ה'", ואין ענין זה לבדו תכלית העבודה (דרך אגב, גם המושג עבודה עצמו הולך ונמוג תוך כדי ההזדהות הגוברת עם המעבר – שנראה עד כה כל כך אידילי – ממעמד של עבד, לשל בן, שהנו "כרעא דאבוה").

שלמות היחס אל ה' כוללת גם את הפניה אליו כאל 'אתה', עומד נוכח, שונה ומבוקש, ולפיכך התקדמות הדורות צריכה להתבטא גם בהיותם מרגישים יותר ויותר את הפער בין האדם לה', ואת עומק ההזדקקות אליו. [המעמיק גם יבין כי לומר לה' 'אתה', היינו לתת קיום אמתי לעצם החידוש של היות בריאה, שכל עיקרה אינו אלא הזולתיות ביחס אל ה', בעוד שלומר 'אני' פירושו להבליע את הבריאה במקורה בלא לתת לה קיום של ממש, קיום כזה שיוותר גם כאשר הנוכחות האלקית תפסיק להסתיר עצמה. וכבר שאלו כיצד אפשר לומר: "אתה ה' לבדך", אם לבדך אתה, מי נותר לומר לך אתה? אבל – 'למה זה נשאל לשמו', למה נשאל כיצד יתכן לו שם כאשר הוא לבד, ואין אף זולת שיצטרך לקרוא בשמו (שהרי שם נועד לחבר בין "אתה" ל"אתה", בין פונה לזולת לבין זולת שמצפים כי ייענה לפנייה) "והוא פלאי". וכבר נסחפנו יתר על המידה לדון בכבשי דרחמנא במאמר שרצה לדון בכבשונו של דור.]

ד. שיפוט הדור לאור חיפוש ההדדיות בין ישראל לה'

נשוב כעת לדבר בענין הדור. גם אם נסכים שכל המשברים הם תוצאה של בהירות וחופש, ובעצם הם ביטויים מעוותים לרצון להדמות אל ה' ובזה להתקרב אליו, עדיין עלינו להודות שיש בכל הלך הנפש הזה נסיגה עמוקה משפלות הרוח לפני ה', מהתחושה הנכונה עד מאוד עד כמה רחוקים ושונים אנחנו מאתו, שהרי 'האלקים בשמים ואנחנו על הארץ', וראוי לנו לפיכך שיהיו 'דברינו מעטים' ויומרותינו מוגבלות (וכאמור לעיל, זו אולי הסיבה הנסתרת לנסיגת הדור הזה מרוממות הרוח ורמות הרוח שנשבו בדור שעבר, הדור עליו התנהלו הדיונים והמחלוקות שפירשנו קודם).

באחת המעשיות של ר' נחמן מברסלב, מסופר על בת מלך שנואשה מכך שבחיר לבה האבוד יצליח למצוא אותה ביוזמתו, על כן החליטה ליטול את היוזמה לידיה. מפני הסכנות האורבות לאשה יפה בצאתה ממקומה, החליטה להתחפש לאיש. הציור הזה רודף אחרי כותב השורות הללו בבואו לתאר לעצמו את הדור (ושוב, התייחסות זאת היא בפרט לדור שעבר, שהוא כבר עובדה מוגמרת שיותר קל להתבונן בה). כנסת ישראל נוטלת את היוזמה לידיה, אבל לשם כך מתדמה היא לגבר נועז. יש בזה הרבה עצמה, אבל חסר לזה חן. חינה של כנסת ישראל כאילו אבד בתוך עלילות הגבורה והמעש של הלוחמים והבונים, ואם מישהו בכל זאת רוצה לשמוע את המיית היונה בחורבה בתוך הרעם מחריש האזניים של חוצרות הממלכתיות, עליו להתכנס בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, היכן שעונים ישראל אמן יהא שמייה רבה מבורך.

שכן מהו חן? ישנם שני פסוקים בספר משלי שאפשר ללמוד גזירה שוה ביניהם: "אשת חן תתמך כבוד", "ושפל רוח יתמך כבוד". חן הוא שפלות הרוח, חן הוא "רוח חן ותחנונים", ועל כן כשישראל מעלים חן לפני ה' משולים הם לאשה. האשה יודעת להעריך מרחוק, האשה יודעת להשתדל ולשדל, להתפתות ולפתות ("בשופר אפתנו"), האשה יודעת להודות בצורך שלה לקבל מהזולת, ויודעת אף כיצד לקבל. "נתאוה הקב"ה להיות לו דירה בתחתונים", ולשם כך צריך שיהיו תחתונים שיזדקקו לה' וישמחו בו כמוצאי שלל רב.

ציור הדור שציירנו לעיל היה חסר את כל שפלות הרוח הזאת, היה חסר נשיות, זהו דור שלמד לתת ולפעול, אבל איבד את יכולת הקבלה. זה דור ששאף אולי להפנים את התורה אבל התרוקן מכשרון התפילה. לא פלא שהחרדים לדבר ה' שהסתכלו בו, לא זיהו מתחת לתחפושת הגברית את כנסת ישראל המנודה והמתרפקת. וכנגד זה אלו שזיהו את גדלותו, לעיתים הזדהו אתו עד כדי כהיית רוח החן והתחנונים אצלם פנימה, ויש שהבינו את שגיאותיו טוב כל-כך עד שתשובה של הדור כפשוטה לרוח ישראל סבא אפילו לא נראתה להם כחזון מרנין.

אבל מי שנפשו ערה לשפלות הרוח לעולם לא יתנשא ויתגאה על אנשים שהזיקה שלהם אל ה' 'ילדותית', ואפילו לא יתנשא על ילדותו שלו. שהרי ביחס לה' עצמו, לאין-סופיותו ושלמותו, האם יכול הוא לסבור שהצטמצם הפער מאז שבגר והשכיל? אדרבא, אם היתה התקדמות אמיתית, היתה היא בעיקר בהעמקת תחושת המרחק האובייקטיבי ובהפלאה על כך שה' בכל זאת גובר על הפער ונמצא לנו. על כן האיש הזה מבין שהתפילה לעולם ילדותית היא בעצם, בבחינת "נער ישראל ואהבהו".

ומי שנפשו ערה לשפלות הרוח גם לא יתחמק מעומק ההודאה על חטא, ולא יתלה את החטא בתהליכים, כי כל כמה שיכולה להיות אמת בפרשנות האובייקטיבית הרואה בחטאים תהליכים הכרחיים, הרי פרשנות זאת

מחטיאה את העיקר. היא מרוקנת את החוטא מממשיותו, ובעצם את האדם מעצמאותו, מהיותו זולת ביחס לה', מיכולתו הממשית להפנות עורף, וממילא מחזרתו בתשובה כפונה שוב לומר 'אתה'. ונאמר על רקע המדובר כאן עוד דבר: כאשר חסר הממד ה'דתי' הפונה אל ה', המאמין בו מרחוק, המתגעגע והמתענג עליו כזולת, לא רק שיש פה חוסר שלמות, אלא שהממד הקיים גם הוא מועד לכשלון, ובעצם אפשר לומר כי כושל הוא מיסודו. לפי שהידמות לה', כאשר עומדת היא בפני עצמה, טומנת בתוכה טעות־סכנה נוראה (ולא לחינם נאמרה מצות ההידמות במסגרת צייתנות לה' כמצוה, כנותן הוראות הכפיות על האדם בניגוד לנכונותו הטבעית – "כי תשמר את מצות ה' והלכת בדרכיו", ואכהמ"ל):

כאשר מישו מתדמה למישוהו, מחלחל בסתרי לבבו כי אפשר שהחיקוי מוצלח, ושוב אין צורך במקור. מה שיכול להתפרש כהתקרבות, כקירוב הדעת, יכול להתפרש גם כהחלפה.

צא וראה מה עשה לנו ההומניזם. הרי כל־כלו יומרה לעגן בתוך האדם את קנה המידה לטוב, ושוב אין צורך, ואף מקומם, להעמיד את האדם נוכח אלקים. הרי מצות האלקים פירושה חוסר אמון בטבעו הטוב של האדם, ופירושה נטילת החופש ממנו וכו'. ועוד יותר מזה יטען ההומניזם: הרי כאשר תובעים מן ה'אדם הטוב' ביטול, בזה מבטלים את הטוב שבו, וכן לא יעשה (וגם את הנטייה המסוכנת הזאת להחליף את ה' ראו – או ראה מזלם – של נאמני ה' שחרדו מפני תהפוכות הדור, ולא ששו להתפעל מהרוח הגדולה שעברה בלבבות המתנערים מן הגלות, ומעול מלכות השמים שהיה כרוך בה).

האמת היא שרק כאשר חסיד מרגיש רחוק ממעלת רבו בעצם, מותר לו ומוטב לו שיחקה אותו, שכן החיקוי מלא אז בשפלות הרוח. סברת החסיד כלפי רבו היא שאמנם איני כמוך, וממילא התנהגות זאת שאימצתי בעקבותיך אינה מקורית אצלי. אבל טוב לי להתנהג באופן שאינו מקורי בדומה לך, ולחבור בזה אל הקדושה, מלהיות נאמן למקורי שלי, אשר הוא בעוונותי הרבים מקור נרפש. שפלות רוח שכזאת מגינה ומצילה מהאשליה שאפשר לו למלא את מקום רבו, ובזה משחררת מהסתבכות עם תדמית דמיונית של עצמו, תדמית שלוכדת בסבכיה את כל האישיות. דוקא לאחר ההשתחררות מ'מי אני', מזיהוי מעשי כמגדירים את מעלתי, אפשר לשער שמעשי החסיד יהלמו אותו, ויתחברו עם פנימיותו. [ובניסוחים החריפים משהו שטבענו לעיל אפשר לנסח כך: הזדהות בלא שפלות הינה האשליה ש'אני ה'. שפלות הרוח שלאחר ההתפכחות הינה בבחינת 'אני ה' (ומה שאינו ה', ממילא הוא הפך ממנו, כמוכן למתבונן). ההזדהות המתנוצצת בפנימיות הלב לאחר השפלות מולידה הכרה (או ליתר דיוק: הברקה) ש'איני אלא ה'. ותן לחכם ויחכם עוד].

ה. אשת חן

כבר ארכו הדברים יתר על המידה ויש להובילם אל מסקנותיהם. נראה שהמסקנה המתבקשת היא להחזיר־להוסיף את ממד הנוקבא, את הממד הדתי־תפילתי לצביון עבודת ה' שלנו, לצירנו מה מתאים לו לדור, מה היופי ההולם אותו. בזה נתפייס עם הדבקים ברוח ישראל סבא, ואינם מוכנים להרפות מחן הגלות, ואנו הרי 'הסתבכנו' איתם בדור־שנים האחרונים.

מי יודע, אולי גם נזכה לפתות רבים רבים בעם לשוב לחיק אביהם שבשמים, לפי שגישה זאת נוטלת את עוקץ ההתנשאות שקיים בדרך כלל בהחזרה בתשובה, או בנסיון 'לפרשן' מישוהו בניגוד לדעתו על עצמו, שכן לפי

האמור כאן מי שמשתדל להשיב את רעהו בתשובה יכול לומר לו בכנות גמורה את האמת כי אני ואתה באותה צרה של התרחקות מה'. אפשר כי נכסי מרובים מנכסיך, כי אוצרות שנעולים בפניך פתוחים לפני, אבל אין כל זה מעיד על שינוי ויתרון מהותי ב'אני' שלי, העומד במערומוי חסר ומשווע. ובכלל, הגישה שכאן הרבה פחות מתוחכמת, הרבה יותר מודה בפחיתות האנושית, ועל כן נראה שיותר קרובה לרוחו של הדור שהמליצה וההתפעלות מעצמו כבר היו לו לזרה.

(על דרך האפשר ניתן להוסיף כי החלום שרבים מאתנו עוסקים בו, היינו להקים קהילות לדוגמא שתפתינה ותמחשנה כי מתוק האור לעיניים, גם הוא משכנע יותר באופן הזה. איננו מנותקים מהדור וקשה לצייר שנוכל להציג שלמות מנותקת מכל הבוקה והמבוקה והמבולקה שסביבנו, אבל הנכנס לקהילה שרוח של חן ותחנונים שורה עליה, ודופק חייה משדר כי 'לא התייאשה', יתכן בהחלט שיטעם ויראה כי טוב ה').

חלק ב - מסקנות להנהגת הכלל

א. ההתנגדות לרע

האם שיפוט הדור בצורה המוצגת כאן יכול להתוות התייחסות ציבורית-פוליטית בתוך העולם העכשווי, גם בתוך הקלחת המקבלת עליה עולה של הדמוקרטיה ומדחיקה חלומות אחרים אל הרחק הרחק ממעגל העשייה?

אסתכן ואומר שכן. לפי האמור כאן ההנתקות מקדושת ישראל אינה רק תהליך הכרחי אשר בסופו של דבר עתיד בדרך ממילא להיות הולך ומתקן את עצמו (אולי בעזרת דחיפות קלות מן הצד), ולפיכך תהליך חיובי ביסודו, אלא הינה חטא, וככזאת הריהי הולכת ומתרחקת:

"והוא כמשל הרועה שכאשר שה אחד תועה מהדרך אזי תכף הוא קורא אותו, וכשהשה עדיין לא תעה הרבה מהדרך, אזי הוא מכיר את הקול והולך אחריו תכף. אבל כשכבר נטה הרבה מהדרך, אזי שכח את הקול ואינו מכיר בו" (לקומ"ק רה).

כיוון שיש כאן חטא, וחטא מסוכן, נדרשות ביקורת והתרעה, התנגדות ואי השלמה. ולגבי השאלה אם להשתתף עם החוטא, בחטאיו פשיטא שאין להשתתף ויהיו מניעיהם אשר יהיו. ובמה שאינו חטא צריך להקפיד שלא יתקבל הרושם (אצל החוטא ואצל המשתתף) שיש סלחנות כלפי העבירה, או שיש השלמה עם 'סטטוס' של חוטאים. לפיכך, כשאי-אפשר להקפיד על כך אין להשתתף, כי תהיינה סברותינו אשר תהיינה באשר לכדאיות ולמה שהקב"ה עתיד 'להרוויח' מזה, מוטב לנו להבליט את המשמעת העיוורת לה' מאשר את יכולתנו לכוון לדעתו ולהשתתף בהנהגתו.

גישה מסתייגת שכזאת אינה צריכה להתפרש בהכרח כהתעלמות מן החוטא לטובת הצלת נפשם של ה'כשרים', אלא יש בה אמונה בחוטא ופניה אליו לשוב בתשובה. שכן, אם תהליך הנפילה בחטא מתפרש לנו כנפילה פשוטה ולא רק כחתיירה לרוממות, הרי שהחוטא עצמו אף הוא אינו מתפעל כל-כך ממעשיו, ואדרבא, בראותו אחרים שמתפעלים מהם הריהו מרגיש זרות כלפיהם. מטען הפרשנות המרוממת שהללו מטעינים על חטאו רק מגביר אצלו את התחושה כי גישתם אליו אינה קשובה לאנושי שבו, ואטומה משהו למצבו האמתי העגום.

מכיוון שכך, מכיוון שאיננו רוצים להתעלם מאחינו, צריך לכוון את הביקורת שתיעשה מתוך השתתפות, עד שבעיקר תורגשנה בה ההזדהות ומגמת התיקון. כלומר, הדור הזה, כאמור, אינו מאוהב בעצמו, ואין זה קשה לזהות אצלו הזדקקות לרחמים, וממילא המסר של היכולת לומר 'אתה' – לפנות אל בעל הרחמים, זה שרוצה בנו אבל אינו מוותר לנו – אמור ליפול על אזניים קשובות, ולפתוח את האנשים בעקבות האפשרות הזאת להודות במצבם (אדם מסוגל להודות בכנות בחומרת מצבו רק כשחש שמרחמים עליו ויעזרו לו). לשם כך צריך כמובן שנהיה גם אנחנו כנים בהכרה כי אין ביכולתנו לגאול את עצמנו, וכולנו מוכרחים לומר 'אתה', וכי בעצם בנקודת ה'אני' העמוקה ביותר שלנו "לא ניכר שוע בפני דל", וכולנו דלים וריקים בהידפקנו על דלתו של ה'. כולנו רק דופקים וה' עתיד לפתוח מן הצד השני, ומי יתיימר כי דפיקותיו נשמעות בצד השני טוב יותר?!

לאחר כל האמור הלב אינו שוקט, שהרי כל העצות הללו באות במהופך לגישה שהניעה את המציאות ופעלה את המהפכות עד כה, והאם לבנו נמשך למאוס בכל הרוח הגדולה שהפעימה לפני שנות דור את שיבת ציון? והאם עלינו להפסיד לכנסת ישראל את כל הדם היזע ומסירות הנפש היהודית שהוכנסו בזעזועים האחרונים שעברה? כל זה אינו מתקבל על הלב. מה עוד שבכל הדברים לעיל לא התכוונו, וגם איננו יכולים, להתכחש ליכולת ההזדהות עם ה' המביאה ליזום ולפעול בשמו.

ב. מלכות ותורה

מי שדייק, אפשר ששם לב כי עיקר עמידת ישראל כנוקבא – אותה הרבינו לשבח – הוא בינינו לבין ה', ואולם בצאתנו מרשות היחיד השבתית הזאת לפעול במציאות החיצונית בששת ימי המעשה, הננו מתמלאים רוח גבורה ויוזמה, לגבור על מעצורים ולשנות את פני המציאות. כדי להבין את המהפך הזה, וכדי להבין שאינו רוח תזזית המטלטלת את האדם מאמת חלקית אחת לזו ההפוכה ממנה, אלא אדרבא, הפנייה לפעולה יונקת את כוחה משביתת השבת, מוטב לנו לפנות אל גישת המלכות, אל פעולת השליח בשם המלך.

הגישה הסומכת על האדם טוב לה עם הדמוקרטיה המייצגת אותו נאמנה, אותו ואת התחשבותו בזולתו, שהרי ככל שיתעלה כך תתעלה הדמוקרטיה שלו. לכל היותר עשוי הוא להתעניין במלכות שמעטרת בעטרת תפארת את המציאות החיובית. אמנם מי שאינו מאמין בעצמו, מחפש למסור עצמו בידי איש פלא, בידי מלך מוליך ליעדים מרחיקי לכת, ומוכן לקבל את עולו.

ההתייחסות אל המלך אינה רק ממקמת את עבדיו במקום ובמצב הנכון – משתאים ומעריצים מרחוק, וממושמים עד כדי אי-העזה לתהות אם יש בתוכם פנימה הסכמה עם המלך – אלא מולידה ומפתחת את כשרון השליחות. דרכו של מלך לתת אמון ולשלוח שליחים, ובעצם להאמין במתמסרים אליו יותר מאשר הם מאמינים בעצמם, וכוחה של השליחות שמאפשרת היא להסחף לפעול בהצלחה בתוך פעולה שמטבעה 'גדולה על' השליח, כאשר, המודע לשליחות נשמר מגאווה תוך כדי הצלחתו.

ואכן, עצמת החופש והיוזמה שבשליחות נמדדת על פני סקלה רחבה מאוד – ומאפשרת גוונים רבים מאוד של השתתפות ואף מעורבות – בפעולתו של המלך-המוליך אשר חזון העתיד ניצב לפניו כמו חי, ואשר 'מדביק' את שליחיו בחזונו.

ובכן, בשבת (ובשעות התפילה, שהן "פרי היום" ושיאו, כדברי הכוזרי) אנו מתייחדים עם המלך בארמונו, טועמים מטובו, ומתענגים על מה שנגלה לנו מחזונו, ושם מקבלים את הכח להיות בששת ימי המעשה שלוחיו כמותו, ולפעול שמלכותו תתפשט מן הארמון חוצה.

אמור מעתה: המלכותיות מולידה את תודעת השליחות, וזו גם מצילה מגבהות הרוח שבהזדהות, וגם מוצאת לאותה הזדהות מקום; וליתר דיוק: מניעה את אותה הזדהות בגמישות וחיות על פני סקלה של קירוב וריחוק, של פעילות וצורך שבא בעקבותיה לשוב ולקבל כח ממי שעליון על הכל.

לכאורה אין טעם להאריך ביתרונות של הגישה ה'מלכותית' כשבאים לדון דיון אקטואלי ביעדי הדור, מפני שכרגע אין נראה מועמד למלכות על הפרק, ואין ידוע כיצד לחפשו (אף כי אין ספק שהצפיה למלך מועילה לקפוץ על המציאה ברגע שמסתמן משהו בכיוון זה); ובכל זאת, גם אם אין לעם כולו מלך בפועל, ההתייחסות הנפשית לפעולה שפועלים עם אֵל צריכה להיות כהתייחסות שליח לשליחות שרק לפני המשלח פרוש כל האופק שלה.

יתרה מזאת, אין זו רק שאלה של התייחסות נפשית, כי כאשר מחפשים מלך, אזי 'נזכרים' בדברי התורה: "בי מלכים ימלכו", ו'מאן מלכי – רבנן', ומתחילים לעמוס על שכמנו את התורה כמורת דרך כיצד לפעול במציאות. כאשר מצפים מחכמי התורה כי ישלחו אותנו בשמה להעיז להתריס דרך אלטרנטיבית לדרך בה המציאות מתנהלת לה בלי משים (ובעצם אפילו בלי מנהל), מעוררים אצלם כח וחשק ללמוד ולדרוש את התורה עד שבאמת ימצאו בה פתרונים והכוונות למצב שנראה ללא מוצא. אכן מלכות התורה אינה ממצה את מושג המלכות, על ההשראה שבו, ועל יכולתו להפוך הוראות שעה, ובכל זאת – קבלת עול התורה היא תפנית בכיוון הנכון.

ג. אופי הפעילות השליחותית

גישת הפעולה הזאת – של שליחות מן המלך תוך כדי ענוה כלפיו – תומחש ותחשוף יתרונותיה אם נתבונן במצבנו העכשווי ובמה שדורש מאתנו (אני מודע לאפשרות שאולי עוד יש לנו להתעכב ולהפנים את השפלות, ולחכות בינתיים לה' המסתיר פניו מבית יעקב, ולא להזדרז ולתת לעשייה פנים חדשות, ולא אנסה במסגרת זו להכריע ולפתור את הספק אם לקום ולעשות או להתכנס ולהתפלל. הדברים שלהלן, אם אינם נכונים כעת, יהיו נכונים לאחר זמן. על כל פנים, יש שלב ביניים, הוא השלב בו טורחים לחלום ולהפיץ את החלומות הנכונים, לשנות את אקלים הציפיות, ונראה כמעט בעליל שמטרח זה אין כדאי לנו לפטור את עצמנו): היום אנחנו נמצאים במצב בו ההישגים שהושגו כתוצאה מפעילות מלאת תנופה מהפכנית עדיין קיימים בגשמיות, אבל הרוח והחשק להמשיך ולקיימם דועכים בצורה מפחידה. זה הזמן לפעול מתוך רוח אחרת, זה הזמן להתאמץ להשתית גם את מה שהושג עד כה על יסודות אחרים.

אבל, יטען הקורא, אפכא מסתברא, כיצד דוקא ה'אתה' והמרחק מן ה' עשויים לעורר לפעולה, לכאורה שאיפת ההידמות אליו מקנה יותר 'בטחון עצמי' ויותר בהירות מה ואיך לפעול? ואם גם זו אין בידה להוציאנו מהניוון אליו אנחנו שוקעים, מדוע נקוה שההפלגה מן ה'נורמליות' הזאת תטיב אתנו יותר? אכן יש להתבונן כי מי שעיקר תחושתו היא הדמיון שלו לה', ומתוך זה בא ופועל עם אֵל, מצייר כי ה' יברך את מעשה ידיו שילכו

ויגברו, ותישלח ברכה בעיסה שתלך ותתפח מעבר לכוחו הדל וכו'. אמנם לדעתו סוף סוף גם המעשה הקטן שעשה בכוחו האנושי, גם הוא 'ענין בפני עצמו', 'מיקרו' של מעשה ה' (למשל, הוא מסוגל לבנות התיישבות זעירה, וה' מגלגל בעקבות זה תהליכים המביאים להקמת ממלכה שלמה). ומכיוון שבסיס העשייה שלו הוא יכולתו האנושית, והמשימות 'שלוקח על עצמו' נמדדות לפי מה שמכיר את כוחו, הרי שבזמנים קשים אלו תגובתו המפוכחת היא לקבוע בפה מלא כי אפילו צעד קטן לכיוון של הסטת המדינה על מנת להשתית על **בסיס אחר**, על צור ישראל, עלול לערער את היציבות הקלושה שעוד נותרה לנו, בהיותו תולש אותנו ממילא מהבסיס הקיים. זאת מפני שמבין כי הכל תפוס ביסוד ומשתלשל ממנו, ואין בהישג ידנו לבנות יסוד אחר. אבל מי שעיקר תחושתו היא כי באופן טבעי אינו כה', וציפיותיו מן ה' שיבוא לשרות במעשיו מיוסדות על ההכרח והמצוקה כי 'בלעדיך אי-אפשר וחיי אינם חיים', ועל התודעה כי שליח הוא בתוך פעולה גדולה שאינו יודע את יסודה ויעדה – הוא יעיז לעשות מעשים שרק אם ה' יגמור בעדו יהיו בכלל בעלי משמעות, הוא מוכן לשחות חצי נהר מתוך ידיעה כי אין בכוחו לגמור את כולו ובלבד שלא יושאר בגדה הרחוקה. אפילו על יראת שמים צריך להתפלל (כדברי הגמרא שכאשר אמר ה' – "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי", היה לבני ישראל להשיב "תן אתה"), ואפילו על המצוות מבואר בספח"ק שמבחינה מסוימת יש לקיימן באופן של תפילה לה' שיבוא לשרות בהן, כל שכן שנכון הדבר לגבי עשייה במובנה הרחב יותר, אשר מי הבטיח לנו כי תצליח בידנו. צריכים אנו להרחיב את חיי ה'אתה', ובעצם צריכים אנו שעשיותינו תהיינה תפילה במהותן (ולא רק שנתפלל תוך כדי פעילות), כלומר, שנפעל מתוך ציפייה שה' יגמור בעדנו, ומתוך כך להתחיל לצעוד לקראת יעדים מופלגים מאוד (ואם נזכה כבר בתחילת דרכנו למלך מוליך, ימצאו לנו גם פעולות שעיקר אופיין הוא קבלת עול ואמון במוביל, וזהו פן נוסף של עשייה מתוך מודעות ל'אתה'). יתרה מזאת, תחושות ההכרח והחסר פותחות את הלב להעיז ולרצות את הבלתי אפשרי, והמרחק הבסיסי מה' מוליד את התחושה שגם כל בדל של קשר שהיה עד כה, גם מה שהיה נראה לנו מתאים לפי מידותינו האנושיות, גם הוא רק מפני שה' הרחיק לכת לקראתנו עד אין סוף, ולכן אפשר שנופתע עוד יותר ויותר. לפיכך מעיזים אנו לרצות 'דברים' שאפילו אין להם עדיין רמז במציאות העולמית או הפסיכולוגית, ורק באובנתא דליבא ובצמאון אליהם מזהים את קיומם. או אז אפשר לומר שלא רק פועלים עם א-ל, אלא הולכים לפני ה' – כביכול מתווים לו דרך (כהבדל שבין נח המתהלך את האלקים לאברהם המתהלך לפניו). אלא שעל כל הרוממות המתוארת כאן, עם תגבורת הבטחון שבה, להיות מלווה ושמורה על ידי ביקורת עצמית נוקבת, על ידי בדיקה פעם אחר פעם, והתחלה אחר התחלה, כי לא נסחפנו לשכחת ה' תוך כדי ריצה אליו, מפני שאי-אפשר לפעול שום התקדמות אליו בלעדיו.

ד. פתיחת הספרים הסגורים

אמנם איני יכול מלהתאפק ולציין עוד חידוש הנגזר מן הגישה המתוארת כאן, אם כי זהו חידוש שרבים ירימו גבה ויאמרו כי אינם מבינים מה אני סח. הזכרנו הרבה את התפילה, אבל חידוש זה שייאמר כאן, מצד לימוד התורה הוא בא, והוא: לדבר וללמוד ולחשוב יותר על ה'. עסקנו באלקות, ועסקנו רבות בתורת ישראל ועם ישראל וארץ ישראל כ"ענינים אלקיים", לולא דמסתפינא הייתי מנסח שכמעט התייחסנו אליהם כאל 'פיגורות

אלקיות', ובתוך כל זה ה' נהיה נושא שכמעט ולא מדברים עליו. אלקות, אידיאלים אלקיים, עם אלקי, ותורה אלקית וכו' – כל זה הנו בחינת 'מה', מהויות, ישויות מוחלטות, על-אנושיות ועל-עולמיות. כנגד זה, ה' – זה שפונים אליו וקוראים לו בשמו כדי שיפנה אלינו – הינו בחינת 'מי'. עם ה' לפי זה הוא העם שה' מתייחס אליו והוא מתייחס אל ה', ויש ביניהם מערכת עשירה וחמה של יחסים.

את כל זה יש ללמוד, ויש עניין רב ללמוד, שהרי אין דבר יותר מעניין מהתייחסות זה לזה. סוף סוף זהו עיקר פשוטו של התנ"ך, ומן התנ"ך והלאה נכתבו ספרים עמוקים רבים כל כך העוסקים בהדדיות הזאת, ובספרים הללו אף מבואר היטב איך ההדדיות והאהבה שבין ה' לישראל אינן פוגמות בשלמותו-יחודו, אלא רק מפליאות אותה יותר ויותר. נראה שכעת כבר הגיע הזמן לשוב ולפתוח את אותם ספרים, להגות בהם ולשמוח בהם, להתגאות בהם ואף לעשות אותם נחלת הכלל. איכשר דרא.

הערה משלימה

מהרצאת הדברים בפנים עלה רושם כאילו מצוות ההידמות לה' מיוסדת על ההזדהות אתו, בעוד שכאשר פונים אליו כאתה, תשומת הלב מופנית לשוני ולפער. אמנם הצגת דברים זו אינה מדויקת, ובמובן עמוק יותר ההפך הוא הנכון.

בתחילה, היחס הכפול לאלקים, כנבדל וכקרוב, הוא בעצם התרוצצות בין "הוא" ל"אני", בלא שום יכולת פנימית לשאת את שני ההפכים הללו. כשחושבים אובייקטיבית על האמת, חושבים על הוא, ואז נבלעות שם חריגות וממשותו של האני בלא שתיוותר להם זכות קיום, וכששבים אחר כך אל האני, אזי ההתעוררות להזדהות עם מה שנגלה קודם כהוא באה מתוך "זכרון רחוק", שבאמת הינו חיצוני לאני, ומבחינה קיומית, יותר משהוא מגלה הריהו טורד ככובש הבא מבחוץ וכופה עלי להזדהות אתו, אם רוצה אני להשאר. בעקבות זה, המועקה הבאה מן המניע החשאי של המאמץ להזדהות, אשר הוא בעצם מאמץ להשתחרר מעולו של ה"מח השליט על הלב", מטה את האני לדמיין את עצמו כהעתק מוצלח עד כדי יכולת לרשת את המקור, כמבואר בפנים. בסופו של דבר יוצא שההתקרבות כרוכה בגימודו של מושא ההתקרבות.

בפנים דובר על כך שקריאה לה', וזיהוי כבעל שם, כמישהו שעצמי לו ונוגע לו שיפנו אליו, הינם פלא. פלא פירוש נשיאת הפכים, כמו הפכי הנבדל והקרוב שאנו דנים בהם, אבל מושג זה נהפך מספקולציה שכלית לגילוי מרעיש בנפש רק כאשר מצליח האדם להתייבב לפני ה' ולאמר לו "אתה", רק כאשר הוא-אני נהפך למסגרת המטרימה את האתה.

כשאומרים לו אתה, קוראים לו להתייחס, לבקוע את ה"הוא", את כוליותו הכוללת כל, ולבחור לפנות אל הקורא, להעדיף אותו מן הסך הכל, ולייחס חשיבות ל"אני" שממנו באה הפניה, ולדרך פנייתו. ממש כמו שקורה כאשר פונים לאדם בשמו, אשר אז מעוררים אצלו את אישיותו ואת חירותו, את חריגתו מהתנהלות מצטרפת ונכנעת לסך הכל.

כאמור, אלולא שהאני מבין את עצמו ותפקידו כנקודת משען לומר "אתה" (הכוונה בנקודת משען היא שאם אני אינני מאומה במושגים מוחלטים, מנין לי התוקף לראות את ה' כמקביל אלי ומקיים אתי יחס), לא נותר לו כדי לשרוד אלא לדמות עד כמה הוא צלם מוצלח וכפיל נאות של אלקים.

אף ה"הוא", לולא שנהיה רקע לאתה הבוקע אותו, אזי ככל שמרבים בהפלאתו, גורם הוא להצמית את האני יותר ויותר, אבל אם רואים בו רקע, הן מצד ההתפעלות שמעורר בלב המתבונן – עד כדי שאיפה לחקות ולאמץ משהו מן הגודל הזה – והן מצד זה שעל גביו מורגשת ההעדפה והבחירה, אזי מתנוצץ על גבי אותו "הוא" שעצם המשיכה אל ה', והרצון להידמות מתוך אותה משיכה, עצמיים יותר מכל הפערים שבפועל.

תפיסת היחס בינינו לה' כצורך קיומי היא הדוחפת את הנפש לזהות את עצם הקיום של הזולתיות כפלא, כמתח בין התבטלות לממשות, שכן יחס לאלקות – במלוא מובנה של מילה זו – כרוך מיניה וביה ברצון להדמות להשתייך ולהסחף אל עיקרא ושורשא דכולהו עלמין יחד עם ערות לממשותו של הזולת השואף, שהרי רק ממשות מאפשרת יחס.

כל שכן כאשר פונים אל הנוכח כרחום וחנון, הרי פניה זו מקבלת את מלוא משמעותה כאשר מורגש שאתה עם כל עצמיותך מרוחם על ידי ה' אשר הנך עומד לפניו, ושחשיבות זו שלך תתכן רק מפני ש"מצא מין את מינו", ובמקום "הכי פנימי" שלו אינו מתייחס אליך כאל זר, וגם לא כאל מיותר.

כלומר, דוקא כאשר האדם עומד נוכח ה', וחש את הקיום האלקי כנוכחות פונה, מרגיש הוא (כמעט) בבת אחת כי דוקא מצד הדמיון מוצאים הם ענין זה בזה ומשתוקקים זה לזה, ויחד עם זה כי הפער הוא הגורם והוא המושך להזדקקות.

במאמר "חטא המרגלים ותשובתו", בחלקו הראשון, הארכנו לבאר, בעקבות ר' אייזיק מהומל, כי האחדות הפשוטה – שלא כנשמה – אינה דוחקת מפניה את הפרטים כפרטים, וגם ביחס לזה יש לאמר את האמור פה, כי כדי שאפשר יהיה לחוש אמת זו, ולא רק לחשוב עליה, נצרך ה"אתה". ההתייחסות לה' כ"אתה" היא המשרה את האחדות הפשוטה על הממשות.